

Necesitatea națiunii și drepturile omului. Paradoxuri

Gregory Jusdanis: The Necessary Nation, Princeton University Press, New Jersey 2001.

Mihail M. Ungheanu

Această carte expune una din puținele voci care se face auzită în favoarea națiunii într-un moment în care națiunea și naționalismul sunt denunțate ca fiind unul din cele mai mari rele de pe pământ. Autorul de origine greacă oferă însă o apărare a națiunii, naționalismului și încearcă să propună o soluție la posibila fărâmițare a statelor naționale care provine din mininaționalismele alimentate de globalizare. El aduce o critică pertinentă susținătorilor multiculturalismului de tip liberal și ai cosmopolitanismului, celor ce se închină noțiunilor de hibridizare, creolizare, diasporă (de ex. Martha Nussbaum sau Arjun Appadurai, Homi Bhabha) arătând că aceste filosofii sau teorii nu iau deloc în seamă problema guvernării sau a statului și tind să considere naționalismul ca o realitate discursivă și conceptuală, care poate fi suprimată dacă acest discurs e infirmat parțial sau negat în pretențiile sale totalizatoare¹. Atitudinea cvasi-paradigmatică și *political correct* din studiile culturale, postcoloniale și din universități este exprimată de viziunii intelectuale care ridică, de exemplu, fenomenul de diasporă, adică modelul unei populații de rădăcină și fără atașament teritorial și care își menține identitatea pe plan personal, la rangul de modelul și normă al unor comunități viitoare (utopice). Există și poziția opusă care face din naționalism nu o mișcare sau o concepție ce vizează eliberarea popoarelor oprimate, ci un instrument al Occidentului, o moștenire a etnocentrismului, o rămășiță a colonialismului, care are ca scop subordonarea periferiei prin impregnarea țărilor și populațiilor supuse cu categorii cognitive și ontologice de sorginte occidentală. Chemarea la respingerea moștenirii eurocentriste este de fapt tot naționalism, iar ideea că popoarele trebuie să se exprime pe sine într-o cultură proprie, să fie autentice este o exigență formulată de J. Herder, deci în Europa și nu în colonii². Naționalism este criticat ca fiind o forță occidentală și un program elitist, deoarece se referă la progresul material,

¹ Gregory Jusdanis: *The Necessary Nation*, Princeton University Press, New Jersey 2001, 208.

² Op. cit., 9.

la știință, la modernizare, fiind promovat de către un număr restrâns de oameni care au avut contact cu țările dezvoltate, cu metropola, pe când gândirea locală ar privi spiritualitatea, cultura și menținerea identității grupului și prin aceasta ar fi superioară Occidentului.

Naționalismul, în accepțiune modernă, și națiunea au un rol pozitiv, chiar dacă ele apar mai târziu pe scena istoriei ca organizări și conștiente și programatice ale unei etnicități. Naționalismul este un fenomen modern în măsura în care el reprezintă un program politic și cultural conștient, al cărui scop este menținerea unicității culturii și etniei unui grup în fața presiunilor istoriei. El este modern pentru că doar în modernitate apare etnicitatea și cultura proprie ca legitimare a puterii politice. Cultura joacă un rol esențial, ea fiind un loc de retragere în fața agresiunilor străine, și permițând conservarea unicității grupului și afirmarea sa ca atare. Un alt aspect important al naționalismului este faptul că a produs asocierea conceptului de cetățean cel de națiune culturală, apartenența la o națiune și la o cultură dând dreptul la *enfrenchisement*, la *entitlement*, la egalitate, așadar accesul la drepturi politice și sociale, la demnitatea propriei persoane, egalitatea în fața legii etc.. Esențial pentru dezvoltarea naționalismului a fost expansiunea Franței sub Napoleon, deoarece una din variantele moderne ale naționalismului se manifestă și se dezvoltă în Europa tocmai ca răspuns la provocarea imperialismului francez care încerca să-și impună valorile revoluționare în întreaga Europă și nu numai³. Deși acțiunile Franței au suscit rezistență, tot Franța este aceea care a oferit matricea după care să se modeleze naționalismele ce i s-au opus: centralizare, unificare lingvistică, suveranitatea populară, unificarea și depășirea identităților locale, care, în Franța, implicau limbi și dialecte diferite. Naționalismul identitar și cultural a fost cel ce a oferit un instrument și o strategie în favoarea acelor grupuri oprimate de forță străine sau care se percepeau pe sine ca fiind oprimate.

Cazul Germaniei oferă exemplul cel mai bun de naștere al naționalismului cultural prin opoziția pe care au manifestat-o oamenii de cultură germani, majoritatea provenienți din burghezie, față de Franța, și de dominarea culturii și manierelor franceze la curțile nobiliare germane. Această opoziție a contribuit la nașterea perechii de concepte, utilizate în mod opus uneori, civilizație/cultură, cultura fiind acel loc în care se manifestă

³. Op. cit., 71.

autenticitatea unui popor (sau al individului în concepțiile contemporane), unde poporul se poate exprima pe sine liber. Acest tip de naționalism care este astăzi definit de către studiile culturale și postcoloniale, ca și de mulți filosofi ca fiind un naționalism rău i se opune naționalismul civic considerat rațional, care unește o multitudine de indivizi datorită instituțiilor sale politice centrate pe individ și drepturile acestuia și nu pe apartenență etnică, comuniune de istorie, de destin de cultură. Există naționalismul bun, civic reprezentat de către SUA, Marea Britanie sau Franța. Cu toate aceste pretenții pe care le emit tot felul de state sau personalități academice, nu se poate rupe și distinge clar între cele două tipuri de naționalism, chiar în cazul Statelor Unite sau al Marii Britanii. Până a discuta cazurile de aprent naționalism civic, naționalismului ca atare i se recunoaște pozitivitatea.

„Nationalism has been an extraordinary force over the past two hundreds years because it has permitted groups to maintain their differences while ensuring their survival in modernity, to seek justice and selfrespect while becoming members of a transnational world of states, to form a polity on the basis of (presumed) homogenous identity. National culture itself serves as both manifestation of uniqueness and its guardian, a process of creation and its endproduct, a result of and a determinant of itnergroup dialogue. In short, it provides an unfolding map for the nation's future as well as an archive of its history”⁴

Datorită proiectelor sale politice și culturale, a discursului totalizator și punerii-în-intrigă de tip narativ, națiunea la fel precum trecutului și posibilul ei viitor capă formă, devine inteligibilă, fiind puse bazele pentru încercarea grupului putând de a deveni stăpână pe sine și pe viitorul ei. Prin această punere-în-intrigă națiunea capătă coerență și membrii ei se pot orienta și cunoaște trecutul și propriile lor posibilități. Această încercare de a-și stăpâni propriul destin, de a se face pe sine este una din trăsăturile modernității și ale conceptului de suveranitate, reprezentând ieșirea din concepția medieval/teologică asupra orândurii și ordnii din comunitățile umane. Naționalismul nu trebuie prin urmare înțeles ca o resurgență a tribalismului sau ca întoarcere a refulatului, el implică ideea modernă de suveranitate, care, a devenit dintr-un atribut al lui Dumnezeu, un atribut al comunității. Naționalismul trebuie înțeles ca o mișcare care e legată, cel puțin în ultimii două sute de ani, de ideea de progres și de comparație cu o realitate considerată superioară realității socio-politice indigene și care trebuie emulată.

⁴ Idem, 7.

Naționalismul, fie că a e vorba de actuala Germania, de greci sub imperiul Otoman, de Filipine, etc.. reprezintă o mișcare programatică pornită de către elite, acestea constatând existența unei discrepanțe foarte mari, a unei întârzierii între realitatea din țara proprie și realitatea din imperiu. Reacția stărnită este cea de emulare. Aceasta din urmă este un element-cheie al naționalismului (dar și al dezvoltării economice), ea afirmând intenția clară de modernizare, însă nu doar o copie a țărilor dezvoltate. Există două componente-cheie ale naționalismului, chiar dacă cele două au fost de multe ori separate și opuse unul celuilalt⁵, pe motivul că modernizarea și naționalismul par a fi exclusiv vestice, deoarece afirmă superioritatea Occidentului în materie de tehnologie, de știință, pe când cultura, spiritualul ar rămâne apanajul Orientului sau popoarelor oprimate de către Occident, iar încercarea de transformare a respectivelor societăți indigene, în sensul unei modernizări, nu ar fi decât un act de neocolonialism. Naționalismul e văzut ca fiind complice sau corolar discursului occidental de colonializare sau oprire, ca un complice al iluminismului și pretențiilor de dominare și hegemonie occidentală⁶, fiind o continuare, o moștenire a „eurocentrismului”.

Aceste două aspecte nu sunt de disociați. Naționalismul are ca forță motrice cultura. Este o încercare de mediere și de adaptare la modernitate fără însă a pierde cultura și identitatea proprie, o încercare de conservare a spiritualului și de manifestare proprie în modernitate, la egalitate cu alte state și neamuri, percepute ca fiind pe o altă treaptă, superioară de dezvoltare. Proiectul naționaliștilor a fost și rămâne unul în care, pe lângă dezvoltarea economică, se pune accentul pe identitate, limbă, vechime și națiune. Cultura, culturalizarea, ca și cunoașterea propriei istorii, crearea unui mediu uniform de comunicare poate ajuta la înțelegerea întârzierii propriei civilizații și la încercarea de a ieși din această întârziere, de a găsi soluții proprii la problemele puse de modernizare și de confruntarea cu prezența altor culturi și civilizații. Ori procesul de modernizare e dependent de cultură, pentru că actul de a imagina, de a concepe, de a emula, copia, adapta, etc. sunt acte care țin de cultură. Naționalismul este, prin urmare, o forță dinamică care își propune să propulseze societățile în care se manifestă într-o lume modernă,

⁵ Partha Chatterjee în Jusdanis, op. cit., 8.

⁶ Jusdanis, p. 9.

globală⁷. Este prin urmare o forță progresivă, dar și utopică, deoarece asigură poporul – *das Volk* – că anumite lucruri vor rămâne cum erau, deoarece el – *das Volk* – e cel care conduce și de formă și viața statului și comunității, și nu monarhia, papa, etc.. Ceea ce face ca naționalismul să fie modern și națiunea să fie modernă este faptul că ceea ce numim cultura e factorul legitimator al suveranității politice:

„The nation is modern insofar as culture legitimates political sovereignty”⁸.

Constatarea că naționalismul este un fenomen cu accentuat caracter cultural, prin care un grup poate să se conceapă pe sine, să își definească identitatea și să își ceară drepturile, arată de ce cultura este acel loc în care se desfășoară toate conflictele sociale și identitare. Ea este locul în care etnicitatea și identitatea se unesc cu politicul și îl motivează pe acesta din urmă, grupul etnic devenind și un grup de interese. Naționalismul a fost de fapt factorul care a dominat ideologii și mișcările ce doreau schimbare socială, nu socialismul⁹. Naționalismul nu se confundă cu patriotismul sau cu un sentiment vag, ci este o mișcare militantă care încearcă să inculce unei colectivități un simț de apartenență comună la un anumit destin, pentru a declara, obține și a își menține suveranitatea și identitatea proprie. Naționalismul reprezintă doctrine, evenimente, idei și teritoriu. Scopul său este înființarea unui stat-național independent pe un anumit teritoriu, care se bucură de toate trăsăturile statalității precum guvernare, armată, burocratie, poliție, sistem educațional, industrie, etc. și care vizează realizarea suprapunerii granițelor statului cu grupul etnic și cultural. Evident dezideratul omogenității etnice nu poate fi atins în practică. Prin naționalism însă diferența capătă substanță și legitimitate, aducând niște drepturi în plus alături de cele admise de liberalism, precum drepturile individuale de tip egalitate, siguranță, libertate. Naționalismul concretizează și definește și înțelegerea de sine, ducând și la creșterea coeziunii grupului. Trebuie menționat că naționalismul, ca și nevoia de coeziune internă și de autodefinire, crește atunci când grupuri diferite intră în contact și în competiție pentru anumite resurse, așa cum se petrece în cazul globalizării, de exemplu. Un caz în acest îl constituie panetnicitățile dezvoltate în Statele Unite cum e cea *asian-american* sau de *latino*, în cazul primei categorii neexistând nici limbă și nici istorie comună, fiind vorba de populații ce provin

⁷ Idem, 10.

⁸ Idem, 10.

⁹ Idem, 17.

din arii geografice diferite, cu origini etnice diferite, cu limbi diferite, dar care au fost forțate să dezvolte acest concept și această identitate, dar nu pe baza tradițiilor lor etnice și istorice, care pot fi conflictuale¹⁰. Această panetnicitate e un exemplu de naționalism identitar și cultural care se opune asimilaționismului(ascuns) prezent în concepția naționalismului civic și a multiculturalismului liberal, care, în ciuda afirmațiilor că apreciază diversitatea și diferența diferențelor etniei, face din afilierea etnică, culturală și religioasă o afacere privată, etnia neavând ce face în spațiu public, cultura și etnia proprie având cel mult o valoare estetică. Aceste panetnicități sunt o soluție pentru a redresa o situație văzută ca proastă și în care cei implicați se percep și se concep pe sine în contrast și în opoziție cu un alt grup, dezvoltând o conștiință a diferenței față de grupul a cărei atitudine ostilă i-a obligat să se adune și să se conceapă ca o etnie și identitate separată. Panetnicitățile de tip *asian-american* sau *latino* sunt un exemplu care atestă că problema națională și a națiunii nu dispare în epoca globalizării, ci din contră se poate accentua, și că dinamica producerii de națiuni continuă să funcționeze. Aceste tipuri de etnicități sunt situaționale, contextuale, dar totuși identități cu conținut etnic. La fel ca și în cazul indigenilor de pe continentul american, identitatea *asian-american* s-a născut din modul în care nord-americanii de sorginte europeană au amalgamat conceptual diferitele populații asiatice cu istorii, convingeri, religii diferite într-o singură clasă¹¹. Rasismul și violența îndreptată împotriva lor sunt factori în constituirea acestei panetnicități, însă locul de elaborare conștientă a acestei identități fiind situat, în organizații pan-asiatice, în departamentele de studii asiatice, etc.. Chiar dacă identitatea euro-americanilor a devenit o problemă simbolică, cea a populației *latino*, a *asian-americans* sau a afro-americanilor nu este simbolică, ci o problemă devenită publică. În aceste cazuri cultura, etnia și identitatea revine în spațiul public, devenind baza pentru anumite revendicări, justificate sau nu, pentru mai multă dreptate socială, privilegii, acces la resurse, la distribuirea bunăstării, ascensiune socială.

Prin articularea diferențelor naționalismul dă naștere la o entitate pozitivă, la cultura națională, legând bunăstarea indivizilor de apartenența la grup și la o anumită cultură. Etniile, ca orice grup, se nasc și se mențin prin interacțiunea dintre membrii săi,

¹⁰ Ibidem, 184.

¹¹ Ibidem, 183.

prin diferențierea față de alte grupuri, plecând de la niște trăsături diferențiale care sunt percepute sau imaginate ca atare. Identitatea este prin ea însăși un fenomen hibrid¹², care indexează trăsăturile proprii, dar și ale grupurilor exterioare. Naționalismul mai aduce ceva nou apartenenței la o etnie. Este vorba de un element egalitarist, care nu este prezent în societățile antice organizate pe baze etnice și ierahice, și în care exista o riguroasă separație socială bazată pe castă, clase, etc., cultura fiind în acest caz expresia apartenenței la un anumit grup social, diviziunile sociale considerate naturale, fiind concepute ca diferențe esențiale, neexistând concepția unei naturi umane generice¹³, un aristocrat nevăzând un *fellow man* decât în alt aristocrat. Societățile antice erau întemeiate pe principiul ierarhiei, ele fiind o comunitate de comunități, membrii acestora fiind prinși într-o rețea de dependențe personale. Exista și o autoritate superioară care însă trebuia să țină seama de prezența și rolul celorlalte puteri, autoritatea supremă fiind nu generatorul de legi, ca în cazul statelor moderne, ci doar garantul legii, care provine dintr-o sursă neumană și care îl precede și face posibilă comunitatea. Ierarhia dintre oameni, ca și exercitarea puterii depindea și imita ierahia divină, limitarea puterii fiind dublă: pe de o parte o limitare impusă de divinitate, pe de altă parte o imitare impusă de către comunitate. Experiența aristocratică și ierarhică a lumii era una a unei fuziuni sau concordante între ordinea ființei și ordinea politică, a apartenențelor ce confereau un rang și un rol social bine stabilit, acestea fiind considerate ca naturale, ca parte integrantă din ordinea lumii. Această concepție fiind trăită ca și cum ar fi un fapt natural, impunându-se ca o evidență naturală. Apartenențele la clasele sociale sunt resimțite ca fiind apartenențe naturale, determinând natura celor ce se nasc în respectiva clasă. Diferențele dintre clase și dintre membrii diferitelor clase sunt resimțite, concepute ca fiind esențiale, ierarhia diferențelor și apartenențele cu toate normele de comportament ce le revin, părând a alcătui însăși esența persoanei. Aceste diferențe, aceste esențe trebuie de asemenea să transpară, să devină vizibile în toate modurile de a fi ale persoanelor ce țin de clasa respectivă. Comportamentul trebuie să fie conform esenței, un nobil fiind nobil și la vânătoare, dar și la bal¹⁴. Aceste comportamente nu trebuie să lase aerul că ar fi contingente, ci că sunt naturale, date de ordinea lucrurilor, așadar că au un temei

¹² Ibidem, 21.

¹³ Robert Legros, *L'avènement de la démocratie*, Grasset, Paris, 1999, 66.

¹⁴ Ibidem, 138.

ontologic în ierarhia ce fundează lumea și societatea. Apartenența impune norme. Fiecare trebuie să își realizeze și să își manifeste esența. Fiecare trebuie să devină ceea ce îi este prescris în mod natural¹⁵. În democrație și în modernitate apare o nou tip de raport politic și social a omului cu omul, o relație radical nouă și un nou tip de putere coercitivă care pleacă de la ideea autonomiei omului, a individului. Statul democratic modern apare ca exercitându-și puterea asupra unei grupe de ființe egale și independente, care s-ar fi unit într-o colectivitate pe baza unui contract¹⁶. Statul și rolul său nu mai constau în garantarea unei legi de sorginte divină sau a culturii proprii, ci în abolirea inegalității condițiilor și a oricărui obstacol care îi împiedică pe cetățeni să își dobândească autonomia deplină. De asemenea nu poate fi tolerat nici un corp intermediar în care individul să își abandoneze individualitatea (corporații, familie, etc.). Egalizarea societății, ca și ideea de autonomie care o însoțește, duce la ideea că omul este sursa și originea puterilor ca și al legii și nu natura. Astfel se naște principiul suveranității populare și cel al autonomiei individului care se opune celui de suveranitate divină. Poporul nu mai desemnează, precum în cazul democrațiilor antice, o castă, ci ansamblul tuturor cetățenilor. Acest ansamblu nu mai are rolul de mediator între treburile pământești și transcendent și nici acela de a asigura respectarea legilor divine¹⁷. Sursa legilor este poporul-națiune, care este la rândul său o entitate abstractă, iar puterile se exercită prin intermediul reprezentanților săi. Poporul-națiune nu mai este supus unor legi de ordin divin, își devine sieși –fundament, iar orice om poate deveni cetățean în virtutea faptului de a fi om și nu pentru că ar aparține unei națiuni sau etnii particulare. Dat fiind aceste date este clar că democrația nu poate tolera naționalismul pentru că aceasta poate readuce spiritul de castă¹⁸, chiar dacă națiunile dominate de spiritul naționalist nu recunosc principiul aristocratic și heteronom al ierarhiei și al dependenței personale. O dată cu această egalizare a societății, se impune ca evidentă concepția că legile care se întâlnesc în orice societate umană au la bază convenții și că de fapt orice autoritate sau recurs la natură ca întemeiere a autorității este arbitrară. Și cu toată această concepție modernă a lumii, omul este dat în societăți și în culturii cu imagini și concepții diferite despre lume

¹⁵ Ibidem, 136.

¹⁶ Ibidem, 70.

¹⁷ Ibidem, 72.

¹⁸ Ibidem, 82.

și om, democrația însăși trimițând la o cultură. Odată cu ivirea concepție moderne despre om apare și distincția dintre natură și cultură, așadar ruperea ordinii sociale din fuziunea cu ordinea privită ca naturală, normele ne mai fiind considerate naturale, iar omul ne mai având o esență care să îi prescrie o normă sau un comportament, așadar nemaexistând o normă, o natură care să funcționeze prescriptiv pentru indivizi și cu atât mai puțin pentru niște clase sau caste. Natura nu mai furnizează o ordine și o ierarhie a scopurilor pentru comportamentul uman, ea devenind neutră și neînsuflețită, devenind obiectivă și supusă voinței omului, pierzându-și calitatea de simbol și loc de manifestarea a puterilor divine. Ideea unei rupturi între natură și cultură, între ordinea naturală și cea socială este dată incipient chiar de către statul și concepția aristocratică a lumii, unde este necesară prezența unei puteri coercitive umane pentru a face ca oamenii să se supună și să dea curs propriei lor esențe, conformarea la ordinea naturală a lumii nefiind spontană. În același timp ordinea aristocratică a lumii lasă loc prezenței alterității în ordinea socială totală, aceasta fiind prezentă sub forma diferitelor comunități, caste ce depind unele de altele. Ideea democratică și generică a omului însă nu prinde încă rădăcini pentru că un aristocrat nu vedea în cel din altă clasă decât un altul, o alteritate, așa cum membrul altei caste vedea în nobil un altul, o alteritate. Când aceste evidențe dispar, începe încet-încet să apară ideea generică de om și de recunoaștere a umanității celui alt¹⁹. Lumea modernă și democratică presupune o disociere a naturii de supranatural, a naturii de social și de tradiție, a disocierii normei de tradiție și de natură, omul aprând ca sursă a normelor²⁰. Omul în identitatea sa modernă și democratică nu se reduce la biologic, ci face o disjuncție între om și animalitate, disjuncție negândibilă – paradoxal – în cadrul unei concepții materialiste, având la bază ideea de sorgintă religioasă a unei umanități esențială prezentă în toți oameni ca fapte ale Creatorului, umanitatea aceasta esențială nefiind de întâlnit în experiența naturală a lumii. Esența omului e concepută ca fiind diferită și despărțită de natura sa²¹. Această idee modernă și democratică a omului este prin urmare metafizică, ea fiind inteligibilă prin ea însăși fără a fi nevoie de a fi umplută de o intuiție sensibilă, deci de un exemplu concret care particularizează, amputând astfel dimensiunea universală. Fiind o idee, ea nu se limitează la o percepție particulară, ci trece

¹⁹ Ibidem, 169.

²⁰ Ibidem, 189.

²¹ Idem, 178.

dincolo de aparențele sensibile. Odată cu această transformare a viziunii despre om, viața comunitară și ierarhiile își pierd fundamentul, iar însăși ordinea socială pare a fi doar produsul tradiției și convenției, ca și legăturile dintre generații. Normele își pierd fundamentul colectiv fiind considerate fie ca simplul habitudini, fie ca fiind impuse cu forța și împotriva anumitor grupuri umane, nefiind decât expresia voinței (de putere sau obstinate) a unor oameni. Astfel se produce o transformare, o mutație profundă care atinge umanitatea omului²², iar umanitatea omului devine o umanitate nefigurabilă care nu mai transpare în comportament, maniere, atitudini, care mereu sunt exemplificate de o umanitate particulară. O altă consecință a acestei mutații este faptul că apartenențele fie ele culturale, religioase, familiale, naționale, etnice nu mai sunt resimțite ca naturale sau necesare sau esențiale, însăși apartenența la umanitate denaturalizându-se și desubstanțializându-se, fiind însă resimțită ca normativă. E normativă pentru că această esență nu se realizează de la sine, ci trebuie actualizată, salvagardată. Ea însă nu mai e o natură sau o esență care prescrie modul de comportament, de acțiune sau de simțire. Esența omului nu mai e resimțită ca fiind un dat de la natură. Ea nu poate fi înglobată de un concept, dar e resimțită imediat și se exprimă în simțul milei, care nu există acolo unde e percepută o alteritate. Această umanitate esențială este cea a omului ca subiect care nu e absorbit de nici o apartenență²³. Sentimentul apartinerii la una și aceeași umanitate esențială este echivalent cu resimțirea pierderii sau suspendării tuturor apartenențelor înglobante²⁴, esența acesteia fiind ceva care scapă printre degete. Omul aparține de o umanitate, care nu îi conferă nici o identitate substanțială, egalitatea efectivă fiind aceea că oameni au libertăți egale. În sens kantian, resimțirea acestei umanități în toți oamenii semnifică tratarea acestora ca scopuri în sine, niciodată ca mijloace, această din urmă atitudine fiind proprie societăților ierarhice întemeiate pe principii de heteronomie. Apartenența și accesul la această umanitate esențială – experiența fenomenologică a libertății și umanității - semnifică pierderea oricărui reper de identificare, așadar moartea oricărei existențe empirice²⁵. Omul, în concepția modernă și democratică, nu mai coincide cu sine. Orice experiență empirică care atestă diferența este

²² Ibidem, 188.

²³ Ibidem, 208-209.

²⁴ Idem, 211.

²⁵ Idem, 213.

considerată accidentală, această umanitate universală și esențială neimpunând decât reguli formale și nici o reglementare particulară. Ideea că omul și că individul e subiect implică că omul este ființarea pe care se sprijină orice altă ființare și că devine centrul de referință a oricărei acțiuni și discurs. Așadar libertatea umană și esența omului implică depășirea oricărei condiționări și alegerea liberă, necauzată de vreun obiect sau dorință.

Și acum paradoxul. În cazul naționalismului ideea de cultură națională trece peste aceste diferențe considerate esențiale în concepția aristocratică a lumii și omului, promițând, cel puțin la nivel imaginar, o depășire reală a acestor distincții de castă și de clasă întemneiate pe naștere. Ea promite participarea la o comunitate mai atrăgătoare decât apartenența la o clasă și o bunăstare egală sau relativ egală pentru toți membrii ei. Acest deziderat este exprimat în ideea de cultură națională, care presupune că toate componentele unei societăți se află într-o relație coerentă și de convergență, acestea fiind reprezentate în cultură, datorită obiceiurilor, moravurilor, unor sentimente împărtășite. Unitatea culturii și grupului nu provine, conform acestei concepții, din supunerea la legi exterioare sau tiranice, ci dintr-o unitate chintesențială, interioară, nefigurabilă și care nu e dată în experiență. Chiar și John Stuart Mill, unul din corifeii liberalismului, afirma că la baza culturii stă caracterul național și credința într-o descendență comună, arealul geografic, aceeași limbă și religie, mândrie colectivă, și că numai existența unor trăsături comune face posibilă o guvernare comună²⁶. Cu toate avantajele pe care le posedă cultura, trebuie recunoscut că există și alți factori care contribuie la formarea unei națiuni.

Chiar dacă cultura comună nu e singurul element care participă la crearea națiunii, ea a jucat un rol foarte important în definirea de sine a națiunilor, ca și în imaginarea și redactarea proiectelor politice, a imaginării viitorului, pentru națiunile respective. De exemplu, susține Jusdanis, principiile care au dus la unificare Germaniei și la crearea unui conștiințe de sine germane, dincolo de diferențele lingvistice, etnice, geografice, au fost luate din literatură. Unul din cele mai importante impulsuri în acest proiect de edificare a națiunii germane a fost acela al recunoașterii și afirmării egalității valorii culturii germane cu cea franceză, aceasta din urmă fiind cultura aristocrației germane, acest proiect de afirmare și edificare a nației germane fiind strâns legat și de ascendența

²⁶ Jusdanis, 48.

burgheziei și de conflictul cu clasa nobiliară²⁷. Una dintre consecințele acestei acțiuni se vede în influența romantismului german astăzi, anume ridicarea experienței personale la rangul de centru al interesului individual și a celui public, ca și cerința de autenticitate, formulată de Herder. În Germania universitatea devine centrul modernizării, iar intelectualii cei ce contribuie activ și modelează această modernizare, declanșând-o prin critica făcută instituțiilor moștenite. Pentru a fi ele-însele și a fi fericite, popoarele trebuie să fie fidele culturii și autenticității proprii. Funcția culturii era identificarea, recuperarea/menținerea propriei identități, dar și punerea națiunii pe drumul către un viitor mai bun sau către viitor pur și simplu²⁸.

Pentru grecii aflați sub imperiul otoman modernizarea, așadar și naționalizarea culturii, reprezentau un pas înainte către îmbunătățirea condiției sociale și a dobândirii respectului de sine. Această naționalizare a culturii dorea ca poporul grec să devină conștient de sine, să emuleze atât modele antice, cât și pe cele moderne și să iasă atât de sub dominația imperiului otoman, dar nu ca o comunitate culturală și etnică printre altele, ci ca stat național, dar și de sub hegemonia cognitivă și morală a bisericii. Cunoașterea propriei istorii, cât și prezența unui limbaj unitar, apropiat de oameni și nu doar cunoscut de o clasă restrânsă de persoane, erau considerate condiții *sine qua non* pentru realizarea dezideratului de modernizare a grecilor și de emancipare de sub domnia otomană. Prin cercetarea și resuscitarea unui trecut glorios, conștiința națională a grecilor trebuia să fie întărită și trebuia să le redea și respectul necesar de sine pentru a putea deveni un popor modern, care nu trebuie să se rușineze că e grec, având în vedere că trecutul său a furnizat modele exemplare pentru cultura occidentală. Cultura este un instrument de critică a instituțiilor moștenite, dar și un instrument de reînnoire. Prin referirea la gloriile filosofice grecești ale trecutului și prin recunoașterea unei valori filosofice egale filosofiilor moderni se putea deschide cale modernizării culturii și adoptării unor noi moduri de gândire și de concepere a unui viitor pentru poporul grec. Însă acest lucru implica naționalizarea culturii, a limbii grecești și transmiterea ei în școli publice a limbii comune, a istoriei, simbolurilor.²⁹

²⁷ A se vedea cap1 din Norber Elias, *Über den Prozess der Zivilisation*, bd 1. , Surhkamp, Frankfurt am Main, 1997, 89-153.

²⁸ Jusdanis, op. cit., 89.

²⁹ Ibidem, 127.

Istoria formării Germaniei sau a construirii națiunii grecești nu diferă foarte tare de cea a formării naționalismului englez, chiar dacă acesta din urmă e prezentat, din rațiuni ideologice și de propagandă, sub stindardul naționalismului bun, civic, întemeiat pe individualism. Instituțiile politice formate în Regatul Unit s-au dezvoltat paralel cu dezvoltarea anumitor probleme cultural-etnice. Deja în secolele XIV-XV apare conștiința anglicității și a faptului că englezii sunt un grup etnic separat (lucru uitat de către apologeții naționalismului civic), iar lupta pentru suveranitate populară nu a exclus prezența elementelor etnice și nicin nu trebuie uitat că Anglia s-a aflat într-un război de 100 de cu Franța, război care a avut repercursiuni asupra formării identității și instituțiilor insulare³⁰. Iar la jumătatea sec XVI se începuse căutarea semnelor definitive pentru anglicitate, iar în acest timp poeții încercau să creeze o poezie atât în serviciul statului, cât și una care să rivalizeze cu poeții contemporani lor, dar și cu cei din trecut. Acesta este o problemă ce ține de cultură și de referire la alte culturi, comparația fiind unul din mecanismele declanșatoare ale naționalismului, în acest context Franța și Italia fiind modele și sursă de inspirație pentru intelectualii englezii. Poemul lui Edmund Spenser (1522-1599), *Faerie Queene* este un exemplu în acest sens, în secolul XVI fiind deja articulată identitatea engleză prin romane cavalierești, narațiuni istorice și descrieri topografice. Acest program poetic-literar, chiar dacă nu elabora conștient identitatea etnică, era un program de *nation-building*, în care Anglia era descrisă, cartografiată și pusă în legătură cu trecutul roman și cel medieval. În secolul XVI englezii nu își mai considerau inferioară propria limbă.³¹ Și tot în această perioadă termenul de națiune, de *commonwealth* sau *empire* a început să desemneze „poporul suveran al Angliei” și nu doar o parte, o clasă aristocratică sau sus pusă. Termenul națiune a ajuns, de exemplu, să semnifice totalitatea populației în Franța, de abia după revoluția franceză, înainte de aceasta oameni obișnuiții fiind *peuple* și nu *nation*, care era rezervat pentru clasele de sus. Prin amestecul problemelor politice cu cele culturale, dar și datorită Reformei Anglia a ajuns să desemneze un stat, o organizație politică separată și diferite de altă state, în care cetățenii erau egali. Tot la sentimentul de identitate națională și de anglicitate se adaugă și convingerea născută în timpul revoluției puritane că englezii sunt un popor separat,

³⁰ Ibidem, 137-138.

³¹ Op cit., nota 10, 139.

distinct, ce are un pact cu Dumnezeu, căpătând astfel conștiința unui destin comun și aparte, ca purtători și făcători de istorie. Tot războaiele purtate împotriva Franței în sec. XVII au determinat accentuarea acestei distincții și diferențe, ca și conștientizarea faptului de a fi britanic, nu numai pentru englezii, dar și pentru welși și scoțieni, având în vedere numărul mare de soldați mobilizații pentru a face față cerințelor luptelor. În acest mod s-a întărit și accentuat colectiv identitatea engleză și britanică prin conflict cu Franța și tot așa și s-a întărit și identitatea protestantă, britanicii imaginându-se ca fiind o națiune unită împotriva Celuilalt catolic, care dorea să supună insulele britanice. La formarea acestei identități a participat și imperiul britanic, provinciile sale furnizând o serie de distincții în contrast cu care s-a accentuat identitatea etnică britanică și insularitatea ei. De asemenea la mijlocul sec. XVIII au început să existe voci unite împotriva influenței excesive a gustului și artei franceze în viața culturală a insulei. Această mișcare se temea de o invazie culturală străină³². S-a început să se pune accentul pe limbile și tradițiile literare locale, nu pe cele franceze.

Chiar și exemplul paradigmatic tare al naționalismului civic – Statel Unite – nu se încadrează de fapt la categoria naționalism civic pur. Chiar dacă în conflictul anticolonial nu a existat un program întemeiat pe etnicitate, neexistând o persecuție și o excludere socială bazată pe etnie și limbă, coloniștii americani aveau aceeași origine etnică și aceeași limbă, ei fiind descriși ca un același popor, o aceeași etnie, cu aceeași limbă, origine, religie, moravuri, cu aceleași principii de guvernare³³. Coloniștii din America de Nord împărtășeau un simț comun al destinului lor și al originii și până la conflictul cu Coroana britanică s-au considerat britanici³⁴. La baza Statelor Unite se află o cultură și identitate etnică, anglo-saxonă, germanică în general, iar până la jumătatea sec. XIX, cei ce au conceput constituția SUA și urmașii lor înțelegeau prin americani descendenți albi ai englezilor sau imigranți din insulele britanice și de proveniență germană/scandinavă. După 1680 ei au început să se conceapă ca rasă separată, trasând distincții între ei și cei de culoare, africani fiind făcuți sclavii nu atât pentru că erau considerați inferiori, ci pentru că aveau o ascendență privită ca rușinoasă, neonorabilă. La această se adaugă și faptul că părinții fondatori nu au dorit o țară care să încurajeze o imigrație activă provenită din alte

³² Ibidem, 142

³³ John Jay în *Federalist Papers* 1787 citat în Jusdanis, *The Necessary Nation*, 156.

³⁴ Idem.

zone ale Europei decât cele britanico-germane. Fapte care atestă caracterul etnic al naționalismului american sunt anexarea unor teritorii mexicane, exterminarea populațiilor native, stabilirea de teritorii exclusiv albe. Se vede că alcătuirea și consturirea unor structuri politice liberale a mers mână în mână cu afirmarea superiorității rasiale și culturale a americanilor albi, care se considerau îndreptățiți să conducă întreg continentul. Formarea instituțiilor americane a mers mână în mână cu afirmarea unor forme identitare rasiale și a unei unicități culturale³⁵. De asemenea au existat mișcări intelectuale care cereau crearea unei culturii și literaturii americane, care să creeze profil și substanță și să situeze SUA și pe plan cultural alături de celelalte națiuni. Una din cerințe formulate de către Herman Melville era a aceea a autenticității și a acceptării propriilor scriitori chiar dacă încă nu ajunseseră la valoarea unui Shakespeare.³⁶ Ideea că fiecare națiune să aibe propriul canon literar nu era nou și este expresi unei cerei de tip naționalist-cultural. În sec. XIX americanii exprimau aceleași sentimente de inferioritate și întârziere datorată comparațiile dintre ei și alte țări din Europa. De asemenea căutarea și dorința creării unei literaturii și spiritualității proprii era presantă și din pricina apariției unor valuri de imigranți de alta proveniență decât britanică sau germano-scandinavă, de proveniență est-europeană, aceste noi valuri de imigranți fiind resimțite ca o amenințare. Concluzia este că deși SUA se prezintă pe sine ca o excepție de la regula naționalismului etnic, rămâne un stat-națiune ca oricare altul. Ca și în alte cazuri, afirmarea și articularea diferențelor culturale s-au dovedit esențiale pentru stabilirea unui stat independent, în care cetățenii să se bucure de drepturi și de propria cultură, formarea unui națiunii și a unei structurii politice, chiar în cazul așa-ziselor națiuni civice, trebuind să țină seama de problemele ce țin de identitate, tradiție, limbă, viziuni asupra lumii și omului. Acestea fac parte și din constituirea celor mai „politico-civice” națiuni³⁷, neputând fi epurate. Nici una nu se construiește fără o limbă, fără niște tradiții deja prezente și fără o coerență de gândire și simțire, așadar fără un consens, care fac posibilă instituirea noilor instituții liberale. Faptul că naționalismul apare pentru a proteja și dezvolta o anumită identitate culturală nu este luat în seamă de către criticii naționalismului etnic, iar aceștia uită că naționalismul civic britanic a dus la persecutarea și deposedarea de drepturi a

³⁵ Idem, 158.

³⁶ Idem, 159.

³⁷ Idem, 162-163.

credincioșilor catolici și a femeilor sau la înfometarea Irlandei și nici nu a împiedicat nașterea unui imperialism foarte activ.

Democrație, liberalism, drepturile omului pot merge mână în mână foarte bine cu barbaria nu se exclud. Întrucât nu se poate realiza omogenitate etnică, realizarea drepturilor unui grup va impieta asupra drepturilor unui alt grup, recunoaște Jusdanis. El propune ca soluție adoptarea unui sistem federal, care să permită coexistența statului național cu pretențiile și recunoașterea autentică a identității și culturii grupurilor etnice ce se găsesc în diferitele state națiuni. Deși există opinia răspândită că în epoca globalizării, statul-națiune dispare, nu se observă că pot dispărea anumite state-națiuni mari, lăsând loc unor state-națiuni mici, neexistând un criteriu care să oprească fărâmițarea la nesfârșit. Statul-națiune nu și-a dat încă obștescul sfârșit³⁸. O abordare serioasă a problemei etnice și naționale, ca și a drepturilor omului, nu trebuie să ia în seamă doar națiunea, ci și problema statului, a vieții în comun și a necesităților ce se impun trăirii-împreună. Din pricina imposibilității asigurării unei suprapunerii perfecte dintre teritoriu, cultură și etnie, a interferenței dintre diferite etnii în cadrul aceluiaș stat-națiune, dar și pentru a evita fărâmițarea la nesfârșit, autorul pledează pentru o soluție de tip federal, care modifică statul-națiune, dar nu îl desființează³⁹. Acest tip de federalism trimite la modul în care erau recunoscute și respectate diferitele etnii și identitatea lor în imperiul otoman, fără a li se impune o alta, fără a fi nevoie să își schimbe obiceiurile și cultura, o aceeași comunitate fiind supusă atât propriilor conducători religioși pe un plan, dar și supuși față de administrația otomană pe de altă parte. Federalismul apare ca fiind soluția cea mai bună, deoarece reușește ar reuși cel mai bine să scadă tensiunea dintre universal și particular, între nevoia de unitate politică și cea de recunoaștere a diversității, dintre nevoia de coabitare pașnică și recunoașterea drepturilor culturale. Federalismul, spre deosebire de cosmopolitanism și multiculturalism, recunoaște nevoia structurilor statale, pe care le și implementează, recunoscând în același timp inevitabilitatea conflictelor. Federalismul ar pune la îndemână și instrumente prin care aceste conflicte sau posibilitatea lor este ținută sub control, îngădită. De asemenea sarcinile politice ar fi împărțite între guvernul central și comunitățile etnice, acestea din

³⁸ Idem, 207.

³⁹ Idem, 218.

urmă având grijă de interesele culturale, identitare proprii. Astfel de soluții au existat de-a lungul istoriei chiar în imperiile supranaționale, un exemplu fiind mileturile din Imperiul Otoman, aceste fiind grupări religioase și etnice neteritoriale⁴⁰. Totuși federalismul nu trebuie văzut ca un panaceu pentru toate problemele existente, fiind nevoie și de instanțe de control pentru a frâna puterea de constrângere pe care statele sau comunitățile locale le pot exercita asupra cetățenilor proprii, instanțe care să vegheze la respectarea drepturilor omului.

Meritul cărții lui Jusdanis este acela de a fi subliniat necesitatea naționalismului și latura pozitivă, faptul că statul-națiune și cultura națională sunt instrumente de autoorganizare a unei etnii și că astfel se pun bazele unei societăți în care cetățenii sunt egali și în care își pot exercita drepturile. De asemenea el atrage atenția că procesul globalizării, deși pe de o parte poate distruge anumite identități, creează neconținut altele⁴¹. El atrage atenția că reflecția referitoare la aceste probleme trebuie însoțită și de o meditație asupra democrației, asupra conceptului de cetățenie și de drepturi ale omului. Federalismul nu implică democrație, ci poate duce la oprirea indivizilor, fiind nevoie de sisteme politice care să permită afirmarea unicității identitare a diverselor etnii și a pretențiilor la autodeterminare, dar astfel de sisteme trebuie să rămână sau să fie democratice.

Însă aceste cerințe constituie un paradox, având în vedere că umanitatea omului și libertatea sa, așa cum au fost concepute de către experiența modernă și iluministă, exclud orice determinare și orice apartenență ca aparținând esenței omului, ele fiind contrare libertății. Libertatea și egalitatea tuturor constituie o abstracție, care însă trebuie să devină conștiința interioară a oamenilor, pentru a fi capabil de a-i recunoaște pe semenii tot ca oameni. Acest lucru se concretizează vrând-nevrând într-o cultură. Un om fără nici o înscriere într-o cultură nu este om⁴². Teoretic această cultură, ca și orice tip de viață împreună, ca și statul trebuie să facă din subiectivitate țelul suprem. Această libertate abstractă se concretizează atunci când oamenii liberi și egali se pun de acord să dea formă și sens existenței lor, în acord cu principiile democratice, așadar al respectării fiecărui om ca un scop în sine, deci fără a prescrie vreo morală substanțială, ci strict formal, însăși

⁴⁰ Ibidem, 219.

⁴¹ Ibidem, 214.

⁴² Ibidem, 270.

conceptul de autonomie exprimând ideea că fiecare își este sieși (*auto*) sau își dă sieși legea (*nomos*). Modernitatea ajunge la această adevăr reușind să spargă cercul comprehensiunii-precomprehensiunii în care de obicei sunt cuprinse societățile și viziunile despre lume. Spargerea acestui cerc al inteligibilității și atingerea unui nivel anterior experienței este atestată chiar de către faptul că lumea și civilizațiile, ca și concepțiile politice, morale, etc. se schimbă. Este accesul la o experiență, la o donare în sens fenomenologic unde ceea ce este dat nu este convertit în evidență⁴³. Celelalt este experiat preconceptual și antesenzorial ca un corp viu, ca o conștiință încarnată, dincolo de orice interpretare, judecată, concept. Astfel se produce o eliberare de evidența cotidiană, închisă în cercul inteligibilității proprii fiecărei culturi sau civilizații. În democrația modernă, oamenii percepându-se pe sine ca asemănători tocmai pe baza unei precomprehensiuni (*Vorverstehen*) care afirmă din capul locului această asemănare, consideră automat diferențele ca fiind neesențiale, ei ajungând la dorința de a acționa cât mai asemănător, adică de a acționa și gândi prin ei înșiși, încercând mereu desființarea distanței dintre ideal și real, de fapt neputând accepta existența acesteia⁴⁴. Din această pricină oamenii prinși în comprehensiunea democratică a lumii încearcă să transforme condițiile de viață pentru a fi toți cât mai egali, cât mai asemănători cu puțință, deci încearcă să elimine condițiile care îi fac pe oameni neasemănători și inegali, orice diferență și ierarhie fiind gândită ca neavând nici un temei ontologic extrauman, ci doar ca fiind o convenție, orice altfel de concepere a acestora stârnind bănuieli. Experiența aceasta fenomenologică, preconceptuală este o negare a ipotezei culturaliste că omul e determinat și constituit de către cultură, deoarece prin suspendarea fenomenologică a lumii, lumea cotidiană și lumea culturală asociată apar a fi constituite⁴⁵. Apartenența la o cultură în sensul tezelor culturaliste semnifică că omul e închis în ea, că nu are acces la umanitatea sa, deci la depășirea condițiilor care introduc diferența și ierarhia și împiedică depășirea și eliberarea față de ceea ce este dat, așadar și față de comportamente, scheme de acțiune și simțire, de interpretare a lumii, etc.. Cultura și identitatea nu mai trebuie înțelese în acest sens, ci ca participare activă la constituirea unei lumii comune intersubiective, sensul acesteia fiind creat activ de către om și nu recepționat din tradiție.

⁴³ Ibidem, 328.

⁴⁴ Ibidem, 283.

⁴⁵ Ibidem, 388.

Umanitate, în această viziune modernă și democratică, se revelează și e mărturisită prin această participare la formarea lumii comune. Cultura în acest sens e constitutivă omului, însă nu ca tradiție sau ca ceva ce e închis în sine, ci doar ca un generator perpetuu de întrebări și examinare critică a reprezentărilor, asupra sensului acestora, asupra sensului gesturilor, comportamentelor moștenite și prin faptul că, poate crea noi perspective asupra lumii. Orice interpretare naturalistă sau culturalistă a omului se dovedește nedemocratică și neagă de fapt esența omului⁴⁶. Ca atare dorința neamurilor și etniilor de a-și menține propria cultură și identitate apare ca nefiind compatibilă în fond cu doctrina modernă a drepturilor omului și cu imperativul formalist al autonomiei, care se sprijină pe o idee nefigurabilă, nedeterminată a umanității și a cauzalității libere, a depășirii oricărei apartenențe și obligații.

Bibliografie:

Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, 2 bd., Suhrkamp; Frankfurt am Main 1997.

Gregory Jusdanis: *The Necessary Nation*, Princeton University Press, New Jersey 2001.

Robert Legros, *L'avènement de la démocratie*, Grasset, Paris 1999.

⁴⁶ Idem, 389.